नेपालको पोल्ट्रीको विगत र वर्तमान

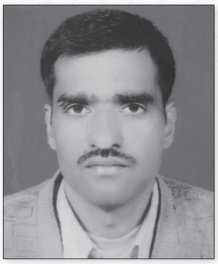

त्रिलोचन कँडेल
उपाध्यक्ष, चितवन उद्योग सङ्घ

परिचय :

नेपालमा आधुनिक कृषि विकासको ऐतिहासिक थालनी वि. सं. १९७८ मा श्री ३ चन्द्रशमशेरले कृषि अड्डाको स्थापना गरी कृषि विकासका लागि सरकारी स्तरबाट संस्थागत प्रयास भएको र वि. स. १९८२ मा कृषि अड्डालाई कृषि विभागमा परिणत भएको थियो । वि. स. १९९४ मा कृषि विभागका निर्देशकको अध्यक्षतामा कृषि परिषद्को गठन भएको र वि. स. २००४ मा कृषि अनुसन्धानका लागि सर्व प्रथम परवानीपुरमा सेन्ट्रल एक्सपेरिमेन्टल एण्ड रिसर्च फार्म र ककनीमा कृषि फार्म स्थापना भएको थियो । त्यसै गरी वि. सं. २०१२ सालमा कृषि विभागलाई पुनर्गठन र विस्तार गरी एग्रोइकोनोमी, हर्टिकल्चर लाइभस्टक एन्ड डेरी, एग्री इन्जिनियरिङ र फिसरिज गरी ५ वटा शाखाहरू को व्यवस्था गरिएको इतिहास पाइन्छ । त्यसै गरी कृषि विभाग अन्तर्गत रहने गरी वि. स. २०१४ साल भाद्र ५ गते स्कुल अफ एग्रीकल्चर स्थापना गरी २ वर्षे आई. एस्सी. अध्ययन गर्ने व्यवस्था गरिएको पाइन्छ । कृषि प्रधान देश नेपालमा कृषि पेसा क्रमिक रूपमा आधुनिकीकरण र व्यवसायीकरण हुँदै गइ रहेको छ । नेपालको कृषि पेसाले करिब ६६ प्रतिशत रोगजारी प्रदान गर्नुका साथै देशको कुल ग्राईस्थ उत्पादनमा ३३ प्रतिशत योगदान दिँदै आइ रहेको छ । कृषि पेसा मध्ये पोल्ट्री, मह, केरा, पुष्प, मत्स्य क्षेत्रले देशको आर्थिक क्षेत्रमा गुणात्मक फड्को मार्दै गइ रहेको छ । पोल्ट्री क्षेत्रको सुरूवात वि.सं. २०१५ साल नेपाल सरकारले न्यु ह्याप्सार, अस्टोर्लोप जातका १७०० गोटा प्यारेन्ट आयात गरी परवानीपुरमा सेन्ट्रल ह्याचरी स्थापना गरी चल्ला उत्पादन गरी काठमाडौं, सुनसरी, पोखरा र नेपालगन्जबाट चल्ला विक्री वितरण गर्ने कार्यको थालनी भयो । नेपाल सानो देश भएका कारण दुई छिमेकी ठुला राष्ट्रहरूको भन्दा भिन्न प्रकारको अण्डा उत्पादन गर्न सकेको खण्डमा मात्र देशका लागि फाइदा पुग्ने महसुस गरी तत्कालीन प्रधानमन्त्री स्व. वि. पि. कोइरालाले बेलायतबाट खैरो रङ्गको अन्डा दिने जातको प्यारेन्ट आयात गर्ने निर्णय गरी २०१७ साल वैशाख ज्येष्ठताका १००० न्यु हेम्पसायर जातका कुखुरा नेपाल भित्रिए । नेपालमा २०१७ पौष १७ गते बारा जिल्लाको परवानीपुरमा सरकारी तहबाट सञ्चालित सेन्ट्रल ह्याचरीको समुद्घाटन पश्चात आधुनिक पोल्ट्रीको सुरूवात भएको मानिन्छ । २०१७ सालदेखि हालसम्मको अवस्थासम्म आइपुग्दा नेपालका पोल्ट्री व्यवसायीहरूले अनेक आरोह अवरोह पार गर्दै आत्मनिर्भर व्यवसायको रूपमा रूपान्तरण भएका छन् । नेपालको समग्र कृषि क्षेत्रले कुल गार्हस्थ उत्पादनमा ३३ प्रतिशत योगदान दिएको छ भने पोल्ट्री क्षेत्रले मात्र करिब ४ प्रतिशत योगदान दिएको पाइन्छ ।

नेपालको समग्र पोल्ट्री क्षेत्रअन्तर्गत अन्डाले मात्र १७ प्रतिशत योगदान दिएको पाइन्छ । पोल्ट्री क्षेत्रमा करिब ८० अरब रूपैयाँ लगानी भएको छ भने करिब १ लाख २५ हजार व्यक्तिहरूलाई प्रत्यक्ष रोजगारी उपलब्ध गराउनुका साथै सबैभन्दा सस्तो मूल्यमा मानव शरीरका लागि आवश्यक पर्ने प्रोटिन र भिटामिनको परिपूर्ति गरि

रहेको छ । त्यसै गरी पोल्ट्रीबाट निस्कने सुलीले कृषिको उत्पादकत्व बढाउनुका साथै रासायनिक मलको आयातलाई समेत प्रतिस्थापन गरी देशको मुद्रा विदेशीनबाट जोगाइ आर्थिक क्षेत्रमा समेत योगदान पुर्‍याइ रहेको छ । परापूर्व कालमा विभिन्न धार्मिक आस्थाका आधारमा कुखुरा पालन व्यवसाय सञ्चालन, कुखुराको मासु र अण्डाको उपभोग सीमित क्षेत्रमा मात्र निहित रहेकोमा मानव स्वास्थ्यका हिसाबले सेतो मासुको उपभोग गर्न चिकित्सकहरूबाट समेत सिफारिस हुन थाले पछि नेपालीहरूले बानी दिन प्रतिदिन सस्तो र पोषणयुक्त कुखुराको मासु र अन्डा उपभोग गर्ने तर्फ केन्द्रित हुँदै गएको छ । आज बहुसङ्ख्यक नेपाली बालबच्चाहरूले मात्र कुखुराको परिकार उपभोग गर्न रूचाउने गरेका छन । पोल्ट्री क्षेत्रलाई समयसँगै आधुनिकीकरण गर्दै प्रविधि युक्त बनाउनु आजको आवश्यकता हो । हिजो यो व्यावसाय धार्मिक आस्था तथा सामाजिक मान्यताका आधारमा व्यावसायिक बनाउन नसक्दा सस्तो पोषणबाट बहुसङ्ख्यक नेपाली विमुख हुनु परेको यथार्थताबाट आज यस व्यवसायले आम नेपालीलाई सस्तो पोषण उपलब्ध गराएको कारण बहुसङ्ख्यक नेपालीहरूले स्वीकार गरेको आजको यर्थाथता हो । यस्तो यथार्तताको बावजुद हामी संसारका अन्य मुलुकको तुलनामा हाम्रो उत्पादन प्रतिस्पर्धी बनाउन सकिरहेका छैनौँ । हाम्रो व्यवसायले प्रतिस्पर्धी बन्न नसकिरहेको अवस्थामा राष्ट्रिय खपत बढाउनु, स्वदेशी कच्चा पदार्थको व्यवस्थापन गर्नु, स्वदेशी अनुसन्धानबाट प्रतिपादित प्राविधिकयुक्त व्यवसाय बनाउनु र पुर्ण रूपमा यस व्यवसायलाई आत्मनिर्भर बनाउनु आजको आवश्यकता रहेको छ । नेपालको कृषि क्षेत्रको विकासका लागि राष्ट्रिय योजना आयोगले आ. व. २०७१/७२ को वार्षिक विकास कार्यक्रम तर्जुमा गरी नेपाललाई सन् २०२२ सम्ममा राष्ट्र सङ्घद्वारा परिभाषित "अति कम विकसित" राष्ट्रबाट स्तरोन्नति गर्ने दीर्घकालीन सोचलाई केन्द्रबिन्दुमा राखेर तर्जुमा गरिएको वार्षिक विकास कार्यक्रमले नेपालको आर्थिक विकासमा महत्त्वपूर्ण भूमिका खेल्ने छ आशा एवम् विश्वास गरिएको छ । नेपालको तेह्रौं योजनाले वार्षिक औषत ६ प्रतिशतको आर्थिक वृद्धिदरको लक्ष्य निर्धारण गरेको देखिन्छ ।

देशको भौगोलिक परिवेश, उपलब्ध प्रविधि, आन्तरिक तथा बाह्य बजारले उपलब्ध गराएका अवसरहरू, कृषकको चाहना तथा अनुभव, खाद्य तथा पोषण सुरक्षाको अवधारणा, तेह्रौं योजना, सहस्राब्दी विकास लक्ष्य, राष्ट्रिय कृषिनीति लगायतका कृषिक्षेत्रका नीतिगत व्यवस्थाहरूको आधारमा आगामी आ.व. २०७१/७२ को लागि कृषि विकास कार्यक्रमहरू तर्जुमा एवं प्राथमिकीकरणमा राखेको पाइन्छ । कृषिक्षेत्रको उत्पादन तथा उत्पादकत्व वृद्धि गरी खाद्य तथा पोषण सुरक्षाको प्रत्याभूति गर्न सामूहिक, सामुदायिक र सहकारी खेतीलाई व्यवसायीकरण गर्दै हालको आयातमुखी अर्थ व्यवस्थालाई आयात प्रतिस्थापन गर्दै क्रमशः निर्यातमुखी बनाउन योगदान गर्नु कृषि विकास कार्यक्रमको मुख्य उद्देश्य रहेको देखिन्छ ।

खाद्यान्न लगायत दुध, माछा, मासु, अन्डा, फलफूल र तरकारीको आयात प्रतिस्थापनमा सघाउ पुर्‍याउन मलखाद, उन्नत बिउ बिजन, बेर्ना, उन्नत पशु नस्ल, मत्स्य भूरा लगायतका उत्पादन सामग्रीहरू र कृषियन्त्र/औजार, सिँचाई, बजार पूर्वाधार तथा बजार सूचना प्रणाली लगायतका पूर्वाधारमा अनुदानको व्यवस्था गरी उत्पादन तथा उत्पादकत्व वृद्धिका कार्यक्रम सञ्चालनलाई विशेष प्राथमिकता दिइएको पाइन्छ ।

पोल्ट्री क्षेत्रको वर्तमान अवस्था :

परम्परागत रूपवाट सञ्चालन भएको कुखुरा पालन व्यवसाय दिन प्रतिदिन उच्च र आधुनिक प्रविधि तर्फ उन्मुख हुदै गएको छ । नेपालमा हाल दैनिक करिब ३५ लाख गोटा अन्डा, प्रतिहप्ता १ लाख गोटा लेयर्स चल्ला र २७ लाख गोटा ब्रोइलर चल्लाहरू, दैनिक २७ सय मे.टन दाना, ५ लाख के.जी. कुखुराको मासु उत्पादन भएको अनुमान गरिएको छ । पेसाले आयात प्रतिस्थापन गर्दै आम देशवासीहरूलाई सबैभन्दा सस्तो मूल्यमा गुणस्तरीय र पोषणयुक्त खाद्यान्न मासु र अन्डा उपलब्ध गराएको छ । प्रत्यक्ष रूपमा १ लाख २५ हजार व्यक्तिलाई रोजगारी दिँदै बेरोजगारी न्यूनीकरणमा समेत सहयोग पुर्‍याएको छ । पोल्ट्री क्षेत्रको विकासले गर्दा विदेशबाट आयात हुने करोडौँ रूपैयाँको मल आयात प्रतिस्थापन हुँदै कुखुराको सुलीबाट जग्गाको उर्वरा शक्तिमा समेत सहयोग पुगेको छ । २०५०।०५१ मा प्रतिव्यक्ति अन्डा १३ गोटा र प्रति व्यक्ति कुखुराको मासु ५०० ग्राम रहेकोमा यो दुई दशकमा प्रति व्यक्ति अन्डा ४५ गोटा करिब र मासु ३.८ के.जी. पुगेको छ ।

पोल्ट्री क्षेत्रको समस्या :

नेपालको पोल्ट्री क्षेत्र अत्यन्त संवेदनशील रहेको छ । सन् २००३ अर्थात् वि. सं. २०६२ साल देखि विश्वका विभिन्न भागहरू र नेपालमा देखा परेको बर्ड फ्लुको कारण समेत पोल्ट्री व्यवसाय अत्यन्त प्रभावित भयो । त्यसै गरी विभिन्न राजनैतिक पार्टी सङ्घ संस्थाहरू र समूहहरूले विभिन्न माग राखी गरिने आन्दोलन, बन्द, हडताल, नाकाबन्दी जस्ता गतिविधिहरूबाट समेत यो व्यवसाय प्रभावित हुँदै आइरहेको छ ।

नेपालको पोल्ट्री व्यवसायलाई अन्तर्राष्ट्रिय रूपमा प्रतिस्पर्धी बनाउन पर्ने आजको आवश्यकता रहेको छ । हाम्रा उत्पादनहरूको लागत मूल्य विदेशी उत्पादनको भन्दा बढी परि रहेको छ त्यसमा घटाउन जरूरी छ । हाम्रा उत्पादनहरूलाई थप गुणस्तरीय बनाउनु आवश्यक छ । पोल्ट्री उपजहरूको बजारीकरण गर्न सकि रहेको छैन, पोल्ट्रीजन्य उत्पादनमा लाग्ने कुल लगानी मध्ये ८० प्रतिशत खर्च दानामा लाग्ने गर्दछ दानामा लाग्ने कच्चा पदार्थ मकै र भटमासको पिनामा मात्र ७० प्रतिशत भूमिका रहन्छ । दानाका लागि आवश्यक पर्ने मुख्य कच्चा पदार्थ मकै र भटमासमा आत्मनिर्भर बन्न सकिएको छैन, हालसम्म पनि ५० प्रतिशत मकै र सत प्रतिशत भटमास विदेशबाट आयात गर्नु परेको छ । मकै र भटमासको उत्पादन बढाउन सरकारको सकारात्मक सोच हुनु पर्दछ । युवाहरू रोजगारीका लागि विदेश पलायन भएका छन्, तराई, पहाडका जग्गाहरू बाँझो भएका छन् । बिजुली, सडक र सिचाइ बनाई भूमि सम्बन्धी ऐन बनाएर कृषि उत्पादनमा युवाहरूलाई आकर्षण गराएर विदेश जानबाट रोक्नु र स्वदेशमा रोजगारी सिर्जना र पोल्ट्री व्यवसायहरूको उत्पादन लागत घटाउन नेपाल सरकारले अविलम्ब योजना तर्जुमा गरी कार्यान्वयन गर्न आवश्यक देखिन्छ । यातायातको पहुँच पुगेका स्थानहरूमा पोल्ट्री व्यवसाय विकास हुँदै गएका छन् । पोल्ट्री र पोल्ट्रीजन्य पदार्थहरूको परीक्षण गर्नका लागि साधन र स्रोत सम्पन्न प्रयोगशालाहरूको स्थापना र विकास हुन सकेको छैन । देशको खुला सीमाका कारण अवैध रूपमा भारतीय सीमा नाकाहरूवाट पोल्ट्रीजन्य वस्तुहरू लुकी छिपी आयात भइ रहेका छन, पोल्ट्री व्यवसायलाई आधुनिकीकरण गर्नका लागि ठुलो लगानी गर्नु पर्ने अवस्था छ । बजेट भाषण मार्फत ६ प्रतिशत व्याजमा ऋण लगानी गर्ने उल्लेख भएको भए तापनि हालसम्म कार्यान्वयन हुन सकेको छैन । यावत् समस्याहरूका बावजुद पोल्ट्री व्यवसायीहरूले अथक प्रयास स्वरूप आज देश कृषि क्षेत्रमा एक मात्र आत्मनिर्भर व्यवसायको रूपमा विकास भएको छ । भरखर आत्मनिर्भर बन्न लागेको पोल्ट्री व्यवसाय क्षेत्रमा वैदेशिक लगानी भित्रिनु हुँदैन भन्ने पोल्ट्री व्यवसायीहरूको मान्यता रहँदै आएको छ । लोडसेडिङले गर्दा कुखुरा व्यवसायमा ठुलो मार परि रहेको छ । २४ सै घण्टा बिजुली आवश्यक पर्ने उद्योगमा डिजेल जेनेरेटर चलाउनु पर्ने बाध्यता छ, डिजेल सहज रूपमा उपलब्ध हुने व्यवस्था हुनु पर्ने महशुस गरिएको छ । राजनैतिक कारणले र अन्य कारणले सडक बन्द, हडताल गर्दा कुखुरा जस्तो संवेदनशील वस्तुहरू चल्ला, कुखुरा अण्डा, दाना ओसार पसारमा बाधा पर्ने भएकोले यस्ता वन्द हडताल नगराइ दिनुका साथै हरियो तरकारी, दुध, पर्यटक र एम्बुलेन्स सरह सञ्चालन गर्न पाउने व्यवस्था मिलाउनु पर्ने देखिन्छ ।

नेपालको आर्थिक विकासमा महत्त्वपूर्ण योगदान दिइ रहेको पोल्ट्री क्षेत्रलाई समय सँगै आधुनिकीकरण गर्दै प्रविधियुक्त बनाउँदै लैजानु आजको आवश्यकता हो । नेपालको उत्पादन छिमेकी विकसित राष्ट्रहरूको दाँजोमा निकै कम हो । आजको विकसित युगमा प्रविधिले मात्रै प्रतिस्पर्धी बनाउँछ भन्ने हामीलाई लागेको छ । त्यस कारण उन्नत प्रविधि आयात र उन्नत प्रविधिको विकास आजको आवश्यकता हो । नयाँ प्रविधि आयातमा निजी क्षेत्रको लगानी अति धेरै हुने हुँदा यस्ता प्रविधि आयातमा सरकारले अनुदान दिनु पर्दछ भन्ने हामीलाई लाग्दछ । आधारभूत संरचना निर्माणमा अन्य कृषि व्यवसायहरूलाई दिइएको हिसाबले पनि यस व्यवसायको आधारभूत संरचनामा अनुदान जरूरी छ जसले हाम्रा उत्पादनलाई गुणस्तरीय र प्रतिस्पर्धी बनाउन सहज हुनेछ ।

नेपालको पोल्ट्री व्यवसायको समग्र विकासका लागि निम्न कार्यहरू नितान्त जरूरी देखिएको छ ।

१. कृषि क्षेत्रको आत्म निर्भर एक मात्र व्यावसाय पोल्ट्री क्षेत्रको बजारीकरण र बजार प्रवर्द्धनका लागि विशेष कार्यक्रम संचालन गरिनु पर्ने ।

२. देशको खुला सीमाका कारण गैर कानुनी रूपमा चल्ला, कुखुरा, मासु, अण्डा, क्रेट, प्याक र दाना भित्रिनुका

कारणले गुणस्तरीय उत्पादनका लागि ठुलो चुनौती भएको हुँदा सो नियन्त्रणका लागि उचित व्यवस्था गरिनु पर्ने ।

३. पशु क्वारेन्टाइन चेक पोस्टको सेवा अति आवश्यकीय सेवा भएको हुँदा यस सेवालाई २४ सै घण्टा खुला राख्नका लागि आवश्यक व्यवस्था गरिनु पर्ने ।

४. पशुपंक्षीको दानाका लागि आवश्यक पर्ने प्रमुख कच्चा पदार्थहरू मकै र भटमासको अभियानमुखी उत्पादन योजना राज्यले सञ्चालन गरेको भए तापनि व्यवसायीहरूले त्यसबाट उचित लाभ पाउन सकिरहेका छैनन् तसर्थ उत्पादन करारको व्यवस्था गर्नु पर्ने ।

५. कुखुरापालन व्यवसाय जैविक सुरक्षाका हिसाबले अति संवेदनशील हुने र यसमा लाग्ने रोगहरू अतिनै सङ्क्रमित प्रकृतिका हुने हुँदा साधान र स्रोत सम्पन्न प्रयोगशालाहरूको स्थापना उत्पादन पकेट क्षेत्रहरूमा अति आवश्यक छ । यस्ता प्रयोगशालामा रोग परिक्षण तथा निदान, उत्पादित दाना, दानाको कच्चा पदार्थ, भ्याक्सिन, औषधी आदि परीक्षण गर्ने साधन र स्रोत सम्पन्न र सेवा सरल र नियमित गराइनु पर्ने ।

६. यस व्यवसायलाई कृषि व्यवसाय भएर पनि अन्य कृषि सरह विद्युत् महसुलमा छुटको व्यवस्था गरिएको छैन, अन्य कृषि व्यवसाय र सिँचाइ सरह पोल्ट्री क्षेत्रमा पनि विद्युत् खपतमा छुट सुविधाको व्यवस्था गर्नु पर्दछ ।

७. यस क्षेत्रलाई सहुलियत दरमा वित्तीय संस्थाहरूबाट सहज रूपमा लगानीको व्यवस्था गरिनु पर्ने ।

८. पोल्ट्री क्षेत्रमा इन्धन २४ सै घण्टा आवश्यक हुने र बढ्दो लोडसेडिङका समयमा डिजेल जेनेरेटर चलाउनु पर्ने भएका कारण पोल्ट्री क्षेत्रले प्रयोग गर्ने डिजेलमा मूल्य अभिवृद्धि करमा अनुदान दिइनु पर्ने ।